

Лідія Сафонік,
кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Львівського національного університету імені Івана Франка

БЕЗПРИТУЛЬНІСТЬ ЯК МОЖЛИВІСТЬ ВИТВОРЕННЯ СЕНСУ ЖИТТЯ (НА ПРИКЛАДІ ФІЛОСОФСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ ЕМІЛЯ СЬОРАНА)

Лідія Сафонік. Бездомность как возможность творения смысла жизни (на примере философской позиции Эмиля Сьорана)

В статье отмечается, что право доминирования отречения над устойчивостью и преимуществом жизни, что характерно для помыслов Э. Сьорана, является жизненной позицией многих современных молодых людей. Подчеркнуто, что современный человек обречен наполнять свою жизнь смыслами, поскольку его подстерегает «замкнутость в ненужности» и бездомности.

В выводах акцентируется внимание на том, что Э. Сьоран, примером своей жизни показывает, что человек, который не находит жизненных смыслов на территории своей Родины, способен выбрать беспризорность, метафизическое отсутствие дома и в таком состоянии, найти способы наполнения жизни смыслом, создавая смысл своей жизни, не опираясь на такие привычные человеку вещи, как дом, семья, дети, карьера, успех, признание и т. п.

Ключевые слова: человек, смысл жизни, смыслы бытия, свобода, беспризорность, самоубийство, мужество быть.

Звертаючись до заявленої теми варто звернутися до одного із найдивовижніших філософів ХХ сторіччя, а саме французького філософа румунського походження Е. Сьорана. Думаємо, що без сумніву його можна назвати Сократом наших днів. У колі філософів має місце проблема, яку кожен вирішує сам для себе, а саме протиріччя між професійним статусом і покликанням — бути філософом не згідно статусу диплому чи професії, а в житті, тобто думати так, як жити, і жити так, як думати. Е. Сьоран однозначно вирішив цю дилему на користь покликання. А. Дністровий намагається знайти поєднання в особі філософа професійного статусу та покликання і заявляє про те, що однозначно «... життя та творчість Сьорана було покликанням, яке навряд чи могла би обрати пересічна людина, то це покликання мало і професійний статус, адже він насправді жив винятково мисленням, яке було для нього найбільшою цінністю та відчуттям свободи, — тобто це єдине заняття, яким він займався впродовж життя надзвичайно серйозно та відповідально, ігноруючи особисті, побутові чи кар'єрні моменти»¹. Серед дослідників, які зверталися до аналізу творчого спадку Е. Сьорана, можна назвати А. Дністрового, Д. Дроздовського, Т. Вашута, С. Процюка, Т. Огаркову, Л. Сафонік, О. Солов'я, Ф. Солерса та ін.

Актуальність статті полягає у тому, що мислитель вибирає свободний спосіб життя без обмежень та обов'язків. Його життя — це декларація домінування зречення над сталістю і тяглістю життя, таке зречення є характерним для багатьох сучасних молодих людей.

Вільний від рутини спосіб життя, соціально регламентувався філософом статусом «вічного» студента. Е. Сьоран — людина-мислитель, яка жила, нехтуючи інтелектуальним кліматом, культу-

¹ Дністровий А. Слово про Сьорана / Сьоран (Еміль Чоран). Допінг духу: есеї. — К.: Грані-Т, 2011. — С. 5.

ним контекстом, авторитетами та звичаями свого часу. Особу Е. Сьорана не можна зрозуміти, обмеживши її певними рамками: циніка, неврівноваженого, божевільного, нетерпимого тощо. Але чи можливо мислити інакше? Напевне душевно близькими для усіх випускників філософських факультетів звучать слова Е. Сьорана: «Мені було сімнадцять, і я вірив у філософію. Усе, що нею не було, здавалося мені або гріхом, або непотребом...»². Я з очевидністю розумію, що професійний і соціальний статус домінує над покликанням. Напевне у цьому немає нічого страшного, якщо душі комфортно та затишно, проте на душі смуток і туга за втраченими можливостями та нереалізованими надіями та мріями.

Отже, що може сказати такий мислитель про сенс життя? Насамперед він намагається уникати будь-яких укоріненнь, на важливості яких наголошувала С. де Вейль. Якщо мислителька зазначала, що втрата людиною роботи здатна привести до втрати сенсу життя³, то Еміль Сьоран підкреслює, що «...працьовиті не думають про небуття: ті, хто гне спину, не мають ні часу, ні бажання міркувати про свій прах; вони покійно приймають суворість і безглуздість долі; вони сподіваються: надія — гідність раба»⁴. Таким чином, можна зробити висновок, що багатогодинна зайнятість тримає людину в полоні тотальності буття, оскільки втома і як результат збайдужіння не сприяють помислу про вічні питання, а, з іншого боку, вимушена неповна професійна зайнятість ускладнює планування свого вільного часу. Варто відзначити, що багато молодих людей нашого часу намагаються жити без укорінення, в класичному вейлівському розумінні: вільний графік роботи, одноразове виконання творчої роботи з метою використання вільного часу для реалізації душевних уподобань: похід у гори, мандри світом, подорожі по невідомих місцях країни, післярство, спілкування з сім'єю, врешті-решт віртуальне спілкування тощо.

Сучасні молоді люди, з одного боку, намагаються уникнути тотальності як форми організації життєвого простору, оскільки вона репресує їхню самотність і множинність буттєвих смислів, а, з другого — такі люди виявляються викинутими на маргінес соціального життя. У світі та в Україні, зокрема, сформувався прошарок, який можна назвати прекаріатом⁵. До цієї групи людей належать ті, хто не має постійного заробітку та можливості професійного зростання, а саме: імігранти, заробітчани, люди, які працюють неповний робочий день, фрілансери, домогосподарки, люди творчих професій

² Сьоран (Еміль Чоран). Допінг духу: есеї / Сьоран (Еміль Чоран). — К.: Грані-Т, 2011. — С. 54.

³ Див.: Вейль С. Укорінення. Лист до клірика / Пер. с фр. — К.: Дух і літера, 1998.

⁴ Сьоран (Еміль Чоран). Допінг духу: есеї / Сьоран (Еміль Чоран). — К.: Грані-Т, 2011. — С. 29.

⁵ **Прекарність** — (що українською можна було б перекласти як «вразливість») це нестабільний спосіб життя і роботи без довгострокових гарантій і надійного заробітку особливо за умов розповсюдження «нестандартної» зайнятості в неоліберальну епоху. Деякі соціологи йдуть далі і твердять про появу нового класу — **«прекаріату»** — визначальною характеристикою якого є ситуація прекарності, і який має відмінні класові інтереси від робітників на постійній зайнятості і з гарантованими посадовими окладами — «саларіату».

тощо. В добу глобалізації відсоток таких людей все зростає, у тому числі й в Україні. Прекаріат, як і Е. Сьорана, можна назвати «вічно голодним студентом». Е. Сьоран, типовий представник класу прекаріату, оскільки жив до сорока років на стипендію, згодом на допомогу друзів і гранти в одному з районів Парижа у маленькій мансардній двохкімнатній квартирі, так і не подавши документи на французьке громадянство. Мислитель вибирає вільний спосіб життя без обмежень та обов'язків, зречення домінує над сталістю і тяглістю життя. Люди, які належать до соціальної групи прекаріату, вибудовують сенс життя на ґрунті соціальної бездомності, метафізичного відчуття дому. Філософська позиція Е. Сьорана є одним із прикладів витворення дискурсу сенсу життя людини-прекаріату.

Людина, на думку Е. Сьорана, принижено смиренна, оскільки боїться померти з голоду. На противагу С. Вейль, яка зазначала те, що матеріальні блага допомагають людині зберегти сенс життя, Е. Сьоран зазначає, що труднощі життя можуть виступити умовою підтримання тону духу, адже «... для цього згодяться не лише кава, хвороба, безсоння чи одержимість смертю; убогість цьому сприяє не менше, можливо, вона навіть ефективніша: страх перед завтрашнім днем, як і страх перед вічністю, та фінансова скрута, як і метафізичні жахіття, повністю виключають можливість відпочинку й невимушеності»⁶. На нашу думку, так може розмірковувати людина-самітник, яка вибирає безпритульність як свою життєву філософію.

Філософ заперечує світ, який розбудовується на приписах того, як має жити людина і яким шляхом їй просуватися життям. «Усім бракує відваги вигукнути: «Нічого не хочу робити». — розмірковує мислитель»⁷. У той же час мислення, на думку Е. Сьорана, свідчить про нелегкий спосіб буття людини. Він зазначає: «Мислитель потребує — якщо прагне відділитися від світу — тяжкої праці запитань, а привілей пороку надає долі певної особливості»⁸. Разом з цим філософ закликає до байдужого пробачення чи зневаги, які «... надають часові приємної порожнечі»⁹. А. Дністровий слушно зауважує, що філософ здійснює деконструкцію історії, літератури, філософії і «... це не лише скептичне й безжальне прочитання, а побудова складної апології зречення — зречення від того, що насправді вже померло»¹⁰. Таким чином «нудьга і підозра, які в нього викликала методологічно «заангажована» думка, ніби кидала його в іншу крайність — у відверту безкомпромісність і навіть оголеність мислення, не прикритого жодним дипломатичним кліше, жодними стилістичними декораціями, жодними термінологічними конструкціями, від чо-

⁶ Сьоран (Еміль Чоран). Допінг духу: есеї / Сьоран (Еміль Чоран). — К.: Грані-Т, 2011. — С. 52.

⁷ Там само. — С. 38.

⁸ Там само. — С. 35.

⁹ Сьоран (Еміль Чоран). Допінг духу: есеї / Сьоран (Еміль Чоран). — К.: Грані-Т, 2011. — С. 33.

¹⁰ Дністровий А. Слово про Сьорана / Сьоран (Еміль Чоран). Допінг духу: есеї. — К.: Грані-Т, 2011. — С. 16.

го в той чи інший спосіб залежний будь-який час, будь-який інтелектуал»¹¹.

Філософ зазначає, що сенс життя не може ґрунтуватися на ідеї цінності, на чому наголошував Й. Гессен. Е. Сьоран погоджується з висновком М. Гайдеггера, що цінності — це лише вигідні умови¹². «Куди не глянь, усі чогось хочуть; маскарад прискорених кроків до жалюгідних чи прихованих цілей; сутичка прагнень, усі хочуть; натовп хоче; тисячі тягнуться до невідомо-чого»¹³ — стверджує мислитель. Мислитель робить висновок, що плисти за течією мудріше, ніж боротися з хвилями. Втома, смуток промовляють до нас через слово Е. Сьорана, який говорить про те, що «не має ні бажань, ані годин, де вони розквітають, я сам себе пережив, продовжує мислитель, — я змучений дурним усезнанням ненароджений зародок, мертвонароджена дитина ясновидства»¹⁴.

Людина, яка втратила надію, позаду якої залишилися нерелізовані мрії та сподівання, залишається наодинці з тугою і душевним смутком. «Ми наповнюємо всевіт смутком, — стверджує Е. Сьоран, — щоб запалити дух...»¹⁵. Сучасна людина живе у світі симулякрів, які подекуди і є самим життям. Е. Сьоран заперечує бажання планувати життєвий простір, оскільки справжнє життя «... є лише там, де до нього необережно ставляться»¹⁶. Мислитель зазначає, що можливість писання художніх і філософських творів уберегла його від бажання самогубства. Життя це лише лишай, який достойний гидування, — наголошує мислитель¹⁷. Напрошується висновок, що духовна робота спроможна уберегти людину в царині сенсовості життя. Е. Сьоран з прикрістю зазначає, що з роками втрачається «юнацька пиха» і людина живе «... зраджуючи свої мрії серед підточених гниттям життя людей»¹⁸.

Мислитель схиляється перед людиною, яка вчинила акт самогубства, оскільки життя не достойне бути прожитим і таким чином «... обраними можна вважати лише тих, хто заподіяв собі смерть. Консьєржа-самогубця, — продовжує філософ, — я досі поважаю більше, ніж живого поета». У той же час існує певна солідарність між людьми «... дожити до кінця, до останнього подиху... щоправда від того наша ганьба не менша — всю нашу породу ввели в неславу»¹⁹ — продовжує свою думку філософ. Е. Сьоран досить пафосно проголошує, що смерть «... єдина справжня... Поки ми

¹¹ Дністровий А. Слово про Сьорана / Сьоран (Еміль Чоран). Допінг духу: есеї. — К.: Грані-Т, 2011. — С. 15.

¹² Див.: Хайдеггер М. М. Європейський нігілізм // Мартин Хайдеггер. Время и бытие. Статьи и выступления. Пер. с нем. — Республика, 1993. — С. 63-177.

¹³ Сьоран (Еміль Чоран). Допінг духу: есеї / Сьоран (Еміль Чоран). — К.: Грані-Т, 2011. — С. 39.

¹⁴ Там само. — С. 40.

¹⁵ Там само. — С. 43.

¹⁶ Там само. — С. 46.

¹⁷ Там само. — С. 48.

¹⁸ Там само. — С. 50.

¹⁹ Там само.

живемо — ми боржники»²⁰. Мислитель правильно зауважує те, що: «Смерть жодним чином не пов'язана з нашими інтелектуальним рівнем; як і кожна особиста проблема, вона належить до знання без знання»²¹. Людина не має особистого досвіду смерті і тому їй немає що про неї сказати. Тваринний страх смерті здатен деструктивно впливати на людину, прийняти її спокійно, гідно можуть далеко не всі люди. Правильно наголошує Іоан Дамаскін, що філософія — це приготування до смерті.

Безпритульній людині не страшна бідність, і саме тому Е. Сьоран підкреслює: «Бідність — не тимчасовий стан: вона забезпечує впевненість у тому, що у вас ніколи нічого не буде, що ви народилися поза обігом благ цього світу, що треба боротися за право дихати, що треба завойовувати повітря, надії, сні, що навіть якщо суспільство зникне, природа залишиться такою ж безжальною та збоченою»²². Бідність була для Е. Сьорана свідомим вибором, певним духовним допінгом, який він прийняв раз і назавжди, щоб залишитися вільним від щоденної восьмигодинної роботи, сімейних обов'язків, державної служби, наслідування традиції, культури, моральних та етичних норм. У той же час мислитель з прикрістю зазначає, що душевна втома прирікає на покору та смиренність. На думку Е. Сьорана ознаками повнокровного життя є «...злостивість, фанатизм, нетерпимість; ознаки занепаду: люб'язність, розуміння, поблажливність»²³. На думку мислителя: «Спільноти зміцнюються лише в руках тирана, а розпадаються в умовах поблажливого режиму... Історія — кривавий результат відмови від нудьги»²⁴. Правильно сказати і те, що спільноти зміцнюються і в боротьбі проти тирана.

Е. Сьоран називає сучасну людину «жалюгідним фальшивомонетником абсолюту, адже довкола «поети без таланту, повії без клієнтів, ділові люди без грошей, коханці без кохання, пекло жінок, яких ніхто не хоче...»²⁵. Може видатися, що філософ намагається епатувати пересічну людину, але це робиться для того, щоб вихопити людину зі стану апатії, збайдужіння, душу якої «крутить спазм». Людська обмеженість вражає Е. Сьорана, «...я хотів навчитися в покидьків гордості: виношу звідти тільки трем, який відчував би кожен, хто спробував величатися в труні з радості, що не вмер...»²⁶. Сучасна людина має надлишок інформації, але у той же час відчуває емоційний голод, «...вона без зусиль досягне чого завгодно, тому що нічому насправді не надає великого значення»²⁷.

²⁰ Сьоран (Еміль Чоран). Допінг духу: есеї / Сьоран (Еміль Чоран). — К.: Грані-Т, 2011. — С. 50.

²¹ Там само.

²² Там само. — С. 53.

²³ Там само. — С. 57.

²⁴ Там само. — С. 59.

²⁵ Сьоран (Еміль Чоран). Допінг духу: есеї / Сьоран (Еміль Чоран). — К.: Грані-Т, 2011. — С. 60.

²⁶ Там само. — С. 61.

²⁷ Там само.

Особа, яка народилася в добу матеріалізму, «...дотримується його легкості, яку розширив до бездоганних меж; у доби Романтизму запозичив Тягар мрій» у царині теології він маніпулює Богом, як будь-яким іншим концептом. Його вміння зграбно взяти за роги будь-яку тему збиває з пантелику — в нього все виняткове, крім щирості»²⁸. У свою чергу, сучасний мислитель, позбавлений поезії, не має ніяких преференцій та упереджень, тому говорить про небуття без страху. Е. Сьорана захоплює людина, яка не зважає на своє минуле, благопристойність, логіку чи повагу. Чи має сенс існування людина, яка не подолала у собі інстинкт збереження? Мислитель заявляє: «Замкнена у своїй непотрібності людина вже не має бажання жити»²⁹.

Сучасна людина приречена наповнювати своє життя смислами, оскільки її чатує ось ця «замкнутість у непотрібності». Людина спроможна проявити себе у пошуку множинних буттєвих смислів. Людина, яка наповнює своє життя смислами перестає бути тотальністю і здатна зазирнути у глибину своєї душі, шукаючи відповідь на найважливіше запитання — сенсу життя. Тому ж, хто позбавлений душевної повноти, залишається тільки нудьгувати і жалітися на життя та стверджувати, що воно позбавлене сенсу.

Людина Е. Сьорана — це людина, яка не має опертя у світі, яка вважає, що не жити є краще, ніж жити і живе лише завдяки впертості і злості «я досі є лише через бажання не бути» — зауважує філософ. Мислитель наголошує на тому, що сучасна людина втратила опори вічності, її субстанцію. Утримати людину на поверхні буття може, як підкреслює мислитель: «Невблаганна злість сама по собі може бути опорою індивіда... Ніколи не забувати жодної кривди — ось рецепт життєвого успіху, це мистецтво властиве людям із сильним переконанням, бо переконання ґрунтуються зазвичай на ненависті, й лише відтак — на любові»³⁰. Лише людина, яка зазнала багато кривди може заявити, що озлоблення оберігає і є запорукою уникнення слабкості духу, нудьги. Е. Сьоран зазначає, що людина не завжди здатна прийняти покору і озлобленість перемагає мудрість. Озлобленість — це один з огидніших наслідків людського буття, який у той же час приховує помсту. Людина не завжди здатна пробачити життю свої не здійснені мрії³¹.

Існування взагалі, на думку філософа, потребує краплю нищості. Він заявляє: «Хочете «вперто жити» — не нехтуйте ресурсами нищості»³². Важко сказати, чи реалізовував у своєму житті цей заклик Е. Сьоран, але одним із ключових висловів мислителя, який показує непросту долю філософа, можна вважати: «Так легко відчувати себе Богом — і так важко себе ним

²⁸ Сьоран (Еміль Чоран). Допінг духу: есеї / Сьоран (Еміль Чоран). — К.: Грані-Т, 2011. — С. 62.

²⁹ Там само. — С. 66.

³⁰ Там само. — С. 116.

³¹ Там само. — С. 43.

³² Там само. — С. 116.

помислити»³³. Мислитель висловлює зневіру у непередбачуваному світі, в якому немає ніякого прогресу; людина лише «дозволила спокусити себе примарою Прогресу...»³⁴.

На думку філософа людина зійшла зі свого шляху, відмовилася від інстинктів і опинилася у глухому куті. Він називає людину «твариною без майбутнього», що загрузла у власному ж ідеалі, програла власну гру»³⁵. Е. Сьоран у досить екзальтованій формі вигукує: «Проклинаю назавжди зірку, під якою народився, і хай жодне небо її не захистить, і нехай вона неприкаяним порохом розсиплеться у просторі!»³⁶. Мислитель стверджує: «Наша доля — гнити разом із континентами та зірками, проте ми тиняємося собі, наче тихі божевільні на прогулянці, й аж до кінця носимо в собі непотрібну жахливу цікавість до розв'язки»³⁷. Людина без домівки дійсно тиняється по світу, і якщо не в реальності, то в душі намагається збудувати метафізично відсутній дім. Фрустрація дому виступила поштовхом для творення унікального дискурсу.

Безпритульність іноді спонукає людину до того, що їй легше сказати «так», ніж «ні», люди бувають «згодні на все й не відчують жодного дискомфорту»³⁸. Внутрішня сила і душевна нерозколотість є основою сказаного людиною «ні». Мислитель наголошує на тому, що люди — гарна публіка для сцен життя та смерті. Людина, яка не здатна сказати «ні» відчуває слабкість свого духу, а як наслідок розчарування собою і роздратованість. Глибоко заховані дитячі комплекси меншовартості та хибної сором'язливості не дозволяють їй розкритися і відчувати себе сильною і такою, з думкою і позицією якої інші люди мають рахуватися. Людина, яка беззастережно говорить «ні», здатна використовувати інших у своїх цілях, вона не обтяжена соромом, гордовита та самовпевнена. Не дивним є те, що мислитель розуміє дилему «так» — «ні» і підкреслює: з одного боку, лише заперечення може звільнити розум, а з іншого, і воно є кайданами, а саме тому людина має шукати золоту середину³⁹. Людина перебуває в тенетах страху і саме ця позиція наближає Е. Сьорана до екзистенціальної філософії. Він зауважує, що в ситуації страху «простір зменшується, відлітає, стає повітряним і прозорим... він (*страх*. Л. С.) розширюється і приходить замість існування, замість смерті»⁴⁰. Страх ізолює людину «...у марному здриганні, в безпричинному тремтінні, змушує марно намагатися забути, що ми колись... помремо»⁴¹. Безсумнісним є те, що кожній людині властиво боятися чогось або жаяхатися того, що смерть чатує на неї і цей страх іде з

³³ Сьоран (Еміль Чоран). Допінг духу: есеї / Сьоран (Еміль Чоран). — К.: Грані-Т, 2011. — С. 70.

³⁴ Там само. — С. 68.

³⁵ Там само. — С. 70.

³⁶ Там само. — С. 71.

³⁷ Там само. — С. 72.

³⁸ Там само. — С. 76.

³⁹ Там само.

⁴⁰ Там само. — С. 78.

⁴¹ Там само. — С. 79.

глибин людського Я. У той же час людина є людиною тому, що здатна протистояти домінуванню страху, оскільки її світ стає деформованим, а сама людина безвольною, плаксивою і навіть підступною, такою, яка втрачає свою ідентичність.

Філософ прикладом свого життя показує, що людина, яка не знаходить життєвих смислів на теренах своєї Батьківщини, здатна вибрати безпритульність, метафізичну відсутність домівки і в такому стані знайти способи наповнення життя смислами, витворюючи сенс свого життя, не опираючись на такі звичні людині речі, як домівка, сім'я, діти, кар'єра, успіх, визнання тощо.

Е. Сьоран заслуговує на пошану та подив ще тим, що він, людина без коріння, яка зреклася своєї етнічної та політичної ідентифікації, подолавши низку табу, йшов по життю як вільний творець. Безпритульність стала для нього тією порожнечою, у якій він віднаходив смисли і способи їх екстраполяції у буття. Ніякі бінарні позиції розуміння його особи не здатні окреслити межі його життєвого шляху, оскільки правдивим є те, що він сам їх не шукав та не намагався визначити.

Lydia Safonik, PhD in Philosophy, Docent at Philosophy department of the Philosophical faculty of the the Lviv National University named after Ivan Franko

Homelessness as the Basis of Appearance of Sense of Life (according to the philosophical position of Emil Cioran)

It is noted that the figure of E.Cioran is quite useful and worth studying. No binary position of understanding this personality is able to evaluate the scope of his life, because it is true that E.Cioran was not looking for them and did not attempt to determine them. The article notes that the declaration of renunciation of domination over sustainability and continuity of life, which is specific for E. Cioran's thoughts, is a lifestyle of many of today's young people. It is mentioned that modern person is destined to fill the life with meanings. It is highlighted that the destiny of a person is to take a void in itself. It is possible to become the creator of sense and tonic origin, a measure of truth of the being. The feeling of boredom that arises in the soul, should alert the person that the life is not happening. In conclusion it is focused on the fact that E.Cioran as an example of his life shows that the person who is not able to find the meaning of his or her life in the territory of their homeland, is able to choose homelessness, lack of metaphysical homes and in such a way to find ways of filling the meanings of life and to create the life without relying on the familiar human things like home, family, children, career, success, recognition and so on. It is emphasized that understanding the realities of life, spiritual activity are able to save a man from committing suicide.

Key words: man, sense of life, meanings of life, freedom, homelessness, suicide, the courage to be.

References

1. Cioran, Emile. *Essays* [Ukrainian Edition: Cioran E. Dopinh dukhu: eseyi. — Kyiv : Hrani-T, 2011. — 184 p.]
2. Dnistrovyy A. *Slovo pro S'orana* [Some words about Cioran]. In: A. S'oran. Dopinh dukhu. — Kyiv : Hrani-T, 2011. — P. 5—23 [in Ukrainian]
3. Heidegger, Martin *Der europaische Nihilismus* [Russian edition: Heidegger M. Evropejskij nigilizm. In: Vremja i bytie. Stat'i i vystuplenija (transl. and ed. V. V. Bibihin). — Moscow: Respublika, 1993. — P. 63—177.]
4. Nietzsche, Friedrich. *Also sprach Zarathustra; Der Wille zur Macht* [Ukrainian Edition: Nietzsche F. Tak kazav Zaratustra ; Zhadannya vladny — Kyiv : Osnovy, Dnipro, 1993. — 415 p.]
5. Safonik L. M. *Tilo yak sotsial'na znakova systema* [Body as a social semiotic system] // Visnyk LNU imeni Ivana Franka. Ser.: Filosofs'ki nauky. — 2005, No. 8. — pp. 83—93.
6. Weil, Simone. *L'Enracinement; Lettre à un religieux* [Ukrainian Edition: Veyl' S. Ukorinennya. Lyst do kliryka — Kyiv : DUKh i LITERA, 1998. — 300 p.]

Стаття надійшла до редакції 28.05.14